

فرانک درمی یابد که کلام اشعری در تاریخ و تکوین کلام شنی آشکارا اهمیت بسیار بیشتری نسبت به کلام معتزلی دارد و از همین رو تصمیم می‌گیرد تلاش‌ها و پژوهش‌های بعدی خود را به بررسی آثار اشاعره اختصاص دهد.

تحقیقاتی را از مکتوبات وی فراگرفت. احتیاجی به گفتن نیست که همچون پژوهش‌ها و نگاشته‌های سایر محققان مکتوبات فرانک نیز مشتمل است بر پاره‌ای از خطاها و نادراستی‌ها که باید بدان‌ها توجه داشت و از بازگفت آن‌ها اجتناب نمود. وی خود به ضرورت تصحیح برخی از اغلاط و تجدید نظر در بعضی از مقالاتی که در نخستین مراحل پژوهش‌های خود در زمینه کلام اسلامی نگاشته بوده اشاره نموده است.^{۵۸} بنابراین همواره باید در خاطر داشت که هرآنچه محققان بزرگی همچون فرانک و هم‌تایان او از جمله فان‌اس و ماد لونگ نوشته‌اند منزه و میرا از خطاهای خرد و کلان نیست و پیوسته باید با نگاهی دقیق و انتقادی نگاشته‌های آنان را بررسی و از مزایای آن‌ها بهره‌مند شد. ▶

پژوهش‌ها و نوشتارهای فرانک بهره‌مند شد و به ویژه روش پژوهش و ژرف‌کاوی در مسائل کلامی را از آثار او آموخت. در واقع، مقالات و کتاب‌های وی سرمشقی است شایسته و ارزنده برای کلام‌پژوهان که می‌توانند با مطالعه آن‌ها شیوه نگارش مقاله تحقیقی و تحلیلی اصیل در باب موضوعات گوناگون کلامی را فراگیرند. اینکه یک محقق کلام‌پژوه به چه روشی باید در خصوص موضوعات و مسائل کلامی تحقیق و تدقیق و تعمیق نماید، و چگونه با نظری تیزبین به مطالعه متون متکلمان پردازد و نکته‌یابی و نکته‌سنجی کند، و به چه صورت درباره مطالب و دیدگاه‌های مطرح در تاریخ کلام اسلامی بیندیشد از جمله مسائل مهمی است که می‌توان با تأمل در آثار فرانک پاسخ مناسبی برای آن‌ها یافت و این روش‌ها و شیوه‌های

بازگفت آن‌ها در این مقاله نیست و علاقه‌مندان می‌توانند خود به اصل آن رجوع کنند و از فواید و عواید آن بهره بیشتری ببرند. با وجود ارزش و اهمیت و سودمندی وافر نگاشته‌ها و پژوهش‌های ریچارد فرانک متأسفانه تاکنون تنها شمار اندکی از آن‌ها به فارسی ترجمه شده است.^{۵۷} نوشته‌های اصلی وی هنوز به جامعه زبان پارسی درنیامده و پژوهشگران ایرانی غالباً از ثمرات آن‌ها بی‌بهره مانده‌اند. اگرچه در طی دو سه دهه اخیر حجم انبوهی از آثار کلامی کهن منتشر شده است که پیش از این در دسترس محققانی چون فرانک نبوده است و اکنون براساس این منابع تازه تحقیقات عمیق‌تر و دقیق‌تری در موضوعات و مسائل مختلف کلامی صورت گرفته است، همچنان می‌توان از

12. Frank, Richard MacDonough. *Creation and the Cosmic System: al-Ghazālī & Avicenna*, p. 86.

۱۳. بنگرید به:

منشی، شکوفه، و میترایورسینا و مینو حجت. «میزان اثرپذیری غزالی از این سینا در مسئله آفرینش با توجه به کتاب آفرینش و نظام کیهانی: غزالی و ابن سینا». دوفصلنامه علمی حکمت سینوی (مشکوه النور)، سال بیست و چهارم. پاییز و زمستان ۱۳۹۹، شماره ۶۴، ص ۱۱۹-۱۳۹.

14. '30 years after Richard M. Frank: Al-Ghazali and Avicenna in Post-Classical Islam', April 7, 2023- April 8, 2023.

۱۵. الجوبینی، اُبی المعالی (۱۳۶۰). (قطعاً من الکتاب) الشامل فی أصول الدین. حقه و قدم علیه: ر.م. فرانک. انتشارات مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه مک‌گیل شعبه تهران با همکاری دانشگاه تهران.

16. Frank, Richard MacDonough (2005). *Philosophy, Theology and Mysticism in Medieval Islam. Texts and Studies on the Development and History of Kalām*, Volume I, edited by Dimitri Gutas, (Variorum Collected Studies Series), x+ 392 pp., Burlington and Aldershot: Ashgate.

17. Remarks on the Early Development of the Kalam

18. The Neoplatonism of Jahm ibn Ṣafwān

19. Al-Ghazālī on Taqlīd. Scholars, theologians, and philosophers

20. Al-Ghazālī's use of Avicenna's philosophy

21. Two short dogmatic works of Abū I-Qāsim al-Qushayrī, Part 1: edition and translation of Luma' fi l-i-'tiqād, Part 2: edition and translation of al-Fuṣūl fi l-uṣūl

22. Frank, Richard M. (2007). *Early Islamic Theology: The Mu' tazilites and al-Ash' arī*. Texts and Studies on the Development and History of Kalām, Volume II, edited by Dimitri Gutas, (Variorum Collected Studies Series), xii+384 pp., Burlington and Aldershot: Ashgate.

23. The Divine Attributes according to the Teaching of Abū I-Hudhayl al-' Allāf

24. Several Fundamental Assumptions of the Baṣra School of the Mu' tazila

25. Al-Ma' dūm wal-Mawjūd: The Non-Existent, the Existent, and the Possible in the Teaching of Abū Hāshim and his Followers

1. Ulrich Rudolph.

2. Richard MacDonough Frank.

3. Josef van Ess.

4. Wilferd Ferdinand Madelung

5. Daniel Gimaret.

6. Mourad, Suleiman A. a review of "Philosophy, Theology and Mysticism in Medieval Islam: Texts and Studies on the Development and History of Kalam by Richard M. Frank and Dimitri Gutas". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies. University of London*, Vol. 70, No. 1 (2007), p. 160.

7. Griffel, Frank. *Journal of Islamic Studies*, vol. 21, no. 3, 2010, p. 413.

+

بی‌نوشت

ا. بنگرید به:

James E. Montgomery (ed.) (2006). *Arabic Theology, Arabic Philosophy. From the Many to the One: Essays in Celebration of Richard M. Frank*. Leuven: Peeters. "BIBLIOGRAPHY", pp. 15-24.

9. Frank, Richard MacDonough (1978). *Beings and their Attributes. The Teaching of the Basrian School of the Mu' tazila in the Classical Period (Studies in Islamic Philosophy and Science)*. Albany: State University of New York Press, 216 pp.

10. Frank, Richard MacDonough (1992). *Creation and the Cosmic System: al- Al-Ghazālī & Avicenna (Abhandlungen der Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Jhg, Abh. 1)*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 89 pp.

11. Frank, Richard MacDonough (1994). *Al-Ghazālī and the Ash' arite School (Duke Monographs in Medieval and Renaissance Studies, 15)*. Durham-London: Duke University Press, 151 pp.